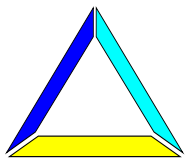
Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій в Україні
Німецька Консультативна Група з Питань Економічних Реформ

01034 Київ, вул. Рейтарська, 8/5-А, тел. (+38044) 228-6342, 228-6360, факс 228-6336
E-mail: institute@ier.kiev.ua, http://www.ier.kiev.ua

S2

Німецький скандал довкола нітрофену та безпечність харчових продуктів в Україні

1. Вступ

Наприкінці травня цього року в Німеччині розгорівся так званий "нітрофеновий" скандал. Слідом за кризою, викликаною енцефалопатією ("коров'ячим сказом") та ящуром, цей скандал посилив сумніви та занепокоєність споживачів щодо безпечності харчових продуктів та системи аграрного виробництва і харчової промисловості в Німеччині. Хоча ці події можуть здаватись віддаленими від України та навіть можуть викликати самовдоволення з боку тих, хто завжди казав, що українська їжа корисніша для здоров'я, безпечніша та смачніша, все ж для України є у цьому теж кілька уроків. Ці уроки стосуються регулювання контролю безпечності харчових продуктів, а також перевірок і балансів, які держава повинна встановлювати (як відносно до самої держави, так і до приватних фірм та фізичних осіб) для того, щоб забезпечити ефективність такого регулювання. Вони також передбачають розробку методики управління, до якої слід вдаватись у кризових ситуаціях, в яких безпечність харчових продуктів ставиться до певної міри під сумнів. Оскільки Україна демонструє ознаки того, що вона стає одним із крупних експортерів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, важливість питання безпечності її харчових продуктів набуває міжнародного масштабу. Нижче ми коротко викладемо хронологію нітрофенового скандалу. Тоді це дозволить нам зробити деякі висновки стосовно ризиків у зв'язку з безпечністю харчових продуктів, що можуть загрожувати Україні, та запропонувати політичні кроки для реагування на ці ризики.

2. Хронологія

У січні 2002 року виробник дитячого харчування в Баварії виявив нітроген у 83 тоннах поставленого індичого м'яса, концентрація якого перевищувала допустимий рівень –0,01 мг/кг. Це забруднення було виявлено в ході перевірки, що здійснювалась в рамках власної системи контролю якості на підприємстві виробника дитячого харчування. Сумнівне м'ясо птиці було знищено, а виробник цього м'яса з Нижньої Саксонії, розпочав своє власне розслідування. Звертає на себе увагу той факт, що сумнівна індичина була вироблена без застосування хімічних добавок,

тобто без штучних харчових добавок чи хімічних речовин, таких як антибіотики. Птицю годували зерном та іншим кормом, який був вироблений без застосування будь-яких мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів тощо. В Німеччині харчові продукти, вироблені таким способом, називають "біопродуктами" (англійський еквівалент "органічні продукти") на відмінну так званих "традиційних" харчових продуктів.

Коментар: Що таке нітрофен? (2,4-дихлорфеніл-4'-нітрофенетилефір, $C_{12}H_7O_3Cl_2N$). Нітрофен почали використовувати у 1964 році в якості гербіциду для боротьби з моно- та дволистковими бур'янами. Багато препаратів, що містили нітрофен, застосовувались переважно для обробки озимої пшениці, а в деяких країнах – рису. Коли було виявлено, що нітрофен викликає рак та вродженні дефекти, він був заборонений в Німеччині у 1988 році. Головний виробник нітрофену, американська фірма, вилучила його з ринку ще у 1980 році. Проте виробництво продовжувалось у кількох інших країнах, в тому числі в Німецькій Демократичній Республіці, де нітрофен був дозволений до 1990 року і де залишались значні складські запаси цієї речовини до 1995 року, коли вони були нарешті знищені.

Виробник індичачого м'яса доручив приватній лабораторії перевірити серед іншого зразки корму, які використовувались для годування птахів. В одному з цих зразків забруднення нітрофеном становило 5,96 мг/кг. Результати цих перевірок стали відомі 19 березня 2002 року, але німецьке Міністерство захисту споживачів та з питань продовольства і сільського господарства (BMVEL) було проінформовано про зараження кормів та м'яса птиці лише 21 травня 2002 року. Після 21 травня інформація накопичувалась швидкими темпами і 23 травня BMVEL проінформувало про це аналогічні міністерства земельних урядів в землях Нижня Саксонія та Мекленбург-Передня Померанія, де розташовувалось виробництво заражених кормів та індичачого м'яса.

В наступні тижні здійснювались численні перевірки кормів та птахопродуктів в різних регіонах Німеччини. 1 червня влада встановила, що могло бути єдиним джерелом нітрофенового забруднення. Це було зерносховище у місті Мальхін, що у землі Мекленбург-Передня Померанія. Зразки пилу, взяті на цьому елеваторі, згідно замірів містили 2 г (!) нітрофену на кілограм. Наступне розслідування показало, що у колишній НДР цей склад використовувався для зберігання пестицидів. Було також виявлено, що склад використовувався для зберігання зерна компанією, що виготовляє комбікорм та постачає виробникам біологічно чистих птахопродуктів. Було встановлено, що зерно з цього складу відвантажували виробникам птахопродуктів починаючи з липня 2001 року, вводячи його таким чином у харчовий ланцюг. 24 травня 2002 року BMVEL повідомило Європейській комісії у Брюсселі про перші виявлення зараження нітрофеном та про свої заходи щодо визначення джерел та масштабу зараження. Європейська комісія 11 червня ухвалила рішення про те, що розслідування уряду Німеччини звузило зараження до єдиного джерела, що піддається визначенню, і прийшла до висновку, що не існує достатніх підстав для введення санкцій проти торгівлі німецькими екологічно чистими продуктами на території ЄС.

3. Оцінка

Слідом за кризою, викликаною енцефалопатією та ящуром у Європейському Союзі, скандал довкола нітрофену привернув до себе значну увагу. У розпалі кризи, викликаної енцефалопатією у грудні 2000 - січні 2001 року, колишнього Міністра сільського господарства Німеччини Карла-Хайнца Функе замінила на його посаді нинішній міністр Ренате Кюнаст. Пані Кюнаст є членом Партії зелених і, ставши міністром, оголосила, що буде боротись за кардинальний поворот в аграрній політиці (так званий "аграрний поворот" – Agrarwende) спираючись на 1) стимулювання виробництва екологічно чистих продуктів в Німеччині, та 2) посилення наголосу на захисті споживачів та безпечності харчових продуктів на противагу захисту інтересів сільгоспвиробників.
Не дивно, що скандал довкола нітрофену виявився дещо незручним для Кюнаст оскільки 1) продемонстрував, що екологічно чисті харчові продукти теж не захищенні від зараження і самі по собі на мають імунітету проти скандалів, та 2) викрив слабкі сторони (затримка та приховування інформації) системи "ранніх попереджень" про випадки зараження продуктів, яку Кюнаст обіцяла покращити, прийшовши на посаду міністра. Пригадаймо, що приватні фірми першими виявили факти зараження у січні 2002 року, але міністерство пані Кюнаст до травня не було проінформоване про це. Це зволікання може означати, що інформація спеціально приховувалась від BMVEL та громадськості, тобто виробники екологічно чистої продукції ставили свої комерційні інтереси вище громадських, і тому вони, принаймні в цьому плані, не є кращими ніж виробники традиційних сільськогосподарських продуктів.
Занепокоює той факт, що значна кількість нітрофену уже потрапила в їжу кінцевих споживачів екологічно чистих птахопродуктів, починаючи, щонайменше, з середини 2001 року. На щастя, згідно з підрахунками токсикологів малоймовірно, що кінцевий споживач прийняв критичну дозу нітрофену. Міністерству пані Кюнаст робить честь те, що воно в стислі терміни після отримання інформації про можливе зараження здійснило швидкі та рішучі кроки щоб визначити джерело забруднення і зробити все можливе (в тому числі й тимчасове закриття ферм, які можливо, самі не знаючи того, використовували заражений корм) щоб стримати поширення зараження.

4. Значення для України

Деякі українці люблять підкреслювати, що харчові продукти, вироблені в Україні, уже як такі, значною мірою екологічно чисті, а тому і безпечніші та корисніші для здоров'я ніж, наприклад, продукти, вироблені в ЄС. Таке самозаспокоєння може ввести в оману. Із нещодавніх подій довкола нітрофену в Німеччині Україна може взяти для себе цілий ряд повчальний уроків.

1. Скандал довкола нітрофену як і нещодавня криза, викликана енцефалопатією, показали наскільки велике значення має жорсткий контроль безпечності харчових продуктів. Чи харчові продукти заражені чи ні, споживачі рідко можуть самі це перевірити; багато

параметрів безпечності харчових продуктів не можна *відчути*, їм доводиться *довіряти*. Споживачі повинні мати змогу вірити у те, що система контролю якості харчових продуктів (наприклад, перевірка на токсичність) спрацює і що негативні результати перевірок не будуть приховуватись, задля захисту комерційних інтересів, а приведуть до швидких дій, направлених на мінімізацію шкоди, яка може бути завдана споживачам.

2. Скандали довкола безпечності продуктів харчування на зразок нітрофенового скандалу можуть мати далекосяжні економічні наслідки. Боротьба з епідемією, такою як, наприклад, енцефалопатія, чи з'ясування походження шкідливої речовини на зразок нітрофену коштує великих грошей. Сільськогосподарські підприємства змушенні закриватись, необхідно забивати та знищувати худобу, проводити масштабні лабораторні дослідження і т.п. Скандали довкола безпечності продовольства також призводять до зниження ціни на продукцію сільськогосподарських виробників, оскільки попит зі сторони споживачів знижується, і нерідко інші країни перестають імпортувати харчові продукти з країни, в якій було виявлено зараження. В результаті, сільгоспвиробники часто вимагають недешевих компенсацій. Скандали шкодять іміджу сільського господарства, що веде до скорочення обсягу інвестицій, подорожчання кредитів та ін. Кінець кінцем, якщо проблеми з безпечністю харчових продуктів насправді приведуть до появи захворювань або навіть летальних випадків, витрати на лікування та оплату страхових вимог також потрібно буде покривати. Безпечність продовольства в першу чергу стосується здоров'я споживачів, але її економні наслідки також не варто недооцінювати.

3. Досвід із нітрофеном в Німеччині ще раз підтвердив – не можна покладатись на те, що виробники харчових продуктів самі зроблять необхідну перевірку якості цих продуктів. Їх ретельний контроль має бути предметом діяльності незалежних інституцій, уповноважених здійснювати перевірки в будь-який час, без попереджень та обмежень у їх роботі. Ці інституції можуть бути або приватними, або державними. Можна очікувати, що приватні фірми працюватимуть більш ефективно та інноваційно, а тому з меншими затратами у довгостроковій перспективі ніж відповідні державні лабораторії. Однак приватні фірми, що уповноважені вести моніторинг безпечності харчових продуктів, обов'язково мають бути 1) повністю незалежними від сільськогосподарських виробників та харчових підприємств, на яких вони здійснюють моніторинг та 2) юридично зобов'язані негайно повідомляти органам влади про зараження продуктів, якщо таке буде знайдено. Незалежно від того, хто буде займатись моніторингом безпечності харчових продуктів, – приватні чи державні інституції (або ті та інші разом за певної комбінації), – важливо, щоб робота відповідальних співробітників оплачувалась відповідно до їх кваліфікації та високої відповідальності за захист споживачів. Якщо ця умова не виконуватиметься, хабарі та інші форми корупції будуть для них великою спокусою. Особливо це актуально для України, де державні службовці, відповідальні за безпечність харчових продуктів,

отримують низьку заробітну плату і змушені працювати на застарілому обладнанні.

4. Скандал з нітрофеном також довів, що не можна очікувати від виробників харчових продуктів донесення ними до громадськості будь-якої інформації стосовно чистоти харчових продуктів. У випадку зі скандалом довкола нітрофену, виробник дитячого харчування, який виявив сліди нітрофену в індичачому м'ясі у січні 2002 року, повідомив про це виробнику цього м'яса і прослідкував за знищенням зараженої партії. Але він не поставив це до відома органів державної влади. Реакцією політиків у Німеччині на цей факт було висунення обов'язкової вимоги, повідомляти про виявлення зараження харчових продуктів органам державної влади, а також пропагування впровадження суворіших покарань фізичних осіб та підприємств за навмисне приховування такої інформації.
5. Нітрофеновий скандал та інші кризи, пов'язанні з безпечністю харчових продуктів у Німеччині та інших країнах, продемонстрували, що міністерства сільського господарства не є ідеальними гарантами безпечності харчових продуктів. Міністерство сільського господарства схильне до того, щоб ідентифікувати себе як захисника інтересів виробника, а не споживача. Інтереси ж останніх часто розходяться, і коли це трапляється, політики опиняються перед непростим виробом. Наприклад, у випадку з енцефалопатією федеральне та земельні міністерства сільського господарства протягом кількох років стверджували, що в Німеччині не було ніякої енцефалопатії. Дещо навіть вказує на те, що існування ецефалопатії в Німеччині навмисне приховувалось задля уникнення кризи та в інтересах захисту німецьких сільськогосподарських виробників. Щоб підкреслити свій новий наголос на захисті інтересів споживачів, Кюнаст перейменувала колишнє Міністерство продовольства, сільського та лісового господарства (BMELF) в Міністерство захисту споживачів та з питань продовольства і сільського господарства (BMVEL). Проте висловлювались припущення про недостатність цих заходів, тобто захист споживачів з одного боку та аграрна політика з іншого, повинні бути повністю відокремлені та відданні у компетенцію різних відомств, щоб запобігти неминучій появі конфліктів інтересів. Такий розподіл повноважень був би мудрим і для України.
6. Не виключено, що деякі хімікати сільськогосподарського призначення, заборонені на Заході, все ще продовжували використовуватись в Радянському Союзі, а пізніше в Україні. Можна впевнено припускати, що деякі з таких хімікатів зберігались (і, мабуть, все ще зберігаються) на складах, умови на яких далекі від ідеальних в технічному плані. Через це не можна категорично заперечувати можливість зараження харчових продуктів в Україні, як це трапилось з нітрофеном в Німеччині. Інсайдери харчової промисловості конфіденційно попереджують, що безпечність харчових продуктів в Україні нагадує бомбу уповільненої дії, годинниковий механізм якої вже відраховує час.

7. В Україні важливість питання безпечності харчових продуктів набуває міжнародного масштабу. Україна демонструє ознаки того, що вона стає (вже вкотре) важливим експортером харчових продуктів та сільськогосподарської продукції. На жаль, в очах багатьох іноземних споживачів Україна асоціюється з чорнобильською катастрофою та можливим низьким рівнем безпечності харчових продуктів. І хоча довіра до якості українських харчових продуктів була поступово відновлена, вона все ще залишається дуже вразливою. Якщо колись в якійсь партії продовольства, відправленого з України на експорт, буде знайдено якесь забруднення (хімічне чи радіоактивне), західні засоби масової інформацію накинуться на цю новину і репутації України як постачальника екологічно чистих харчових продуктів буде завдано нищівного удару. З точки зору України це може видатись несправедливістю (і лицемірством у світлі енцефалопатії, нітрофену і т.п.), але як було сказано вище, якість харчового продукту - це питання довіри та сприйняття споживачів. Варто зауважити, що такі країни як країни ЄС, які нещодавно відчули на собі вплив висококонкурентного експорту українського зерна, радо використають будь-який привід (як то підозра на забруднення) для того, щоб закрити свої кордони для української продукції. Виходячи з цих міркувань, підтримка та посилення репутації України як надійного постачальника безпечних харчових продуктів має життєво важливе значення для захисту інтересів українського сільського господарства. Не менше значення це має і для української економіки в цілому (див. п. 2 вище). Навіть найменша неточність при перевірці якості не може бути виправдана, контроль має бути жорстким та повністю безпристрасним. Інакше, одна ложка дьогтю може легко зіпсувати всю бочку меду.

Ш.ф.К.-Т.

Липень 2002 р.